

М. М. БЕДРІЙ. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ КОПНОГО СУДУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XIV СТ.

Досліджуються причини, умови та особливості формування правового інституту копного суду на українських землях у XIV ст. внаслідок еволюції давньоруських вервних судів. Значна увага приділяється спільним і відмінним ознакам вервних та копних судів.

Ключові слова: копні суди, вервні суди, верв, волость, склад суду.

Исследуются причины, условия и особенности формирования правового института копного суда на украинских землях в XIV в. как результата эволюции древнерусских вервных судов. Значительное внимание уделяется общим и отличным признакам вервных и копных судов.

Ключевые слова: копные суды, вервные суды, вервь, волость, состав суда.

The author highlight the causes, conditions and feathers of forming of the legal institute «kopa» courts in the Ukrainian lands in the XIV century as result of evolution «verv» courts. Considerable attention is given to common and different characteristics of «kopa» and «verv» courts.

Key words: kopa courts, verv courts, verv, volos, banc.

В історико-правовій науці залишається відкритою дискусія про час, причини та умови формування правового інституту копного суду на українських землях. Дореволюційний історик права М. Іванішев вважав, що періодом його становлення були додержавні часи¹. Сучасний вчений П. Музиченко припускає, що це відбулось у Київській Русі². Існує також погляд, що копні суди утворились у XIII ст. Відомий український дослідник Я. Падох висловився, що їх формування завершилось у період входження українських земель до складу Великого князівства Литовського³, тобто у XIV ст. Водночас авторитетний вчений І. Черкаський називав часом остаточного формування копного суду XV ст.⁴ Натомість перша пряма законодавча згадка про копний суд датується XVI ст.

З огляду на ці розбіжності існує необхідність визначити час утворення копних судів. Як видається, цим часом найбільш доцільно вважати XIV ст. Ця гіпотеза має певне підґрунтя, про що мова буде йти далі.

М. Іванішев висловив погляд, що копні суди були органами копних організацій, тобто сільських громад⁵. Крім старост і копних судів, в адміністративній структурі територіальної громади важливе місце посідало віче – громадські збори місцевого населення, які вирішували організаційні питання внутрішнього життя громади, встановлювали певні правила поведінки її членів, визначали засади взаємовідносин з іншими громадами, феодалами та державною владою⁶. Кілька сусідніх сіл об'єднувались у волості. Волосну громаду очолював волосний староста. Його обирали жителі волості («волощани», «мужі», «люди») на загальних зборах щорічно весною з числа тих волощан, які б були «люди добрые а годные, кого волость усхочет, и которые б за людьми стояли, и правду чинили»⁷.

Видатний український історик М. Грушевський визначав копний суд як залишки давньої громадської організації. Він також зазначав, що копний суд сформувався на основі сусідства, діяв відповідно до традицій. Ф. Леонтович прирівнював копні до вервних судів, а копи та верві до чеських осад⁸. О. Єфімен-

---

© БЕДРІЙ Мар'ян Миронович – аспірант кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка

ко заперечувала тотожність копного і вервного суду. І. Черкаський доводив, що громадський (копний) суд повстав з єдності сусідських інтересів, які полягали в тому, щоб спільними силами виявляти, судити і карати злочинців, бо «кожному шкода немила»⁹. А. Яковлів стверджував, що не кругова порука і юридична відповідальність громади, села чи околиці перед потерпілим за шкоду були основою, на якій утворились копні суди, а роль і діяльність потерпілого, позивача об'єднала сусідів, жителів околиці у спільному сусідському інтересі та спричинила виникнення окремих сусідських організацій, тобто копних судів¹⁰. На думку сучасного українського правознавця М. Костицького, причиною створення цих органів була віддаленість сіл від адміністративних центрів¹¹. Сучасний український правознавець П. Гураль вважає, що копний суд був судовим органом волості, а в окремих випадках – кількох волостей¹².

Таким чином, хоч вчені висловились одноголосно про те, що початки копного судочинства слід шукати в глибокій давнині українського народу, але у них немає спільної позиції щодо питання, як виникли копні суди на українських землях і при яких умовах. Загалом дослідники розділились на дві групи, які обстоювали два різних погляди щодо цього питання. Одні вважали копні організації територіальними громадами з певною околицею (копним округом), круговою порукою та відповідальністю за своїх членів. Інші визнавали, що копи були лише вільними спілками сусідів з метою боротьби зі злочинністю, кримінального розшуку, покарання злочинців і допомоги потерпілим¹³.

Формування правового інституту копного суду, як бачимо, викликає багато питань без відповідей і наукових дискусій, в яких важко знайти істину. Деякі вчені, обгрутовуючи свої теорії формування копного суду, визначали його виключно як засіб боротьби зі злочинністю. Проте це некомплексна оцінка цього органу, адже він розглядав не лише кримінальні справи, але й цивільні. Інші дослідники настільки заглибились у генезис копного суду, що отожили його і з общинним судом додержавних часів, і з вервним судом. Як видається, цей підхід також має певні недоліки.

Найбільш вдало щодо виникнення копних судів на українських землях висловився М. Любавський. Цей вчений зазначав, що копний суд являв собою подальший розвиток і видозміну тої діяльності, що за часів Руської Правди (Київської Русі та Галицько-Волинської держави) відбувалась у вервах¹⁴. Виходячи з аналізу тексту цього нормативно-правового акту, необхідно констатувати, що у жодній його редакції не міститься згадки про копний суд, однак неодноразово згадується верв (ст. 19 Короткої редакції Руської правди, ст. 3, 4, 5, 6 Розширеної редакції Руської правди). Отже, копний суд був правонаступником вервного суду. Він продовжив на українських землях розвиток громадського судочинства на ґрунті давньоруського звичаєвого права.

В епоху середньовіччя еволюція давніх правових норм українського та інших слов'янських народів відбувалась різними шляхами, розірвавши давню єдність засад правового регулювання суспільних відносин. У Чехії та Польщі, які зазнали значного впливу західноєвропейської правової культури, зміцнювався державний лад і сформувалась чітка система державних судів. Натомість на українських землях державно-правовий розвиток гальмувався різними факторами (занепад Київської Русі, навала татар, неочікувана втрата незалежності Галицько-Волинської держави), тому правові звичаї залишались визначальним джерелом права, були незмінними протягом тривалого проміжку часу¹⁵. У таких умовах виникла

потреба у функціонуванні органу, який би забезпечив юридичну дію українських звичаєво-правових норм. Вервні суди, які виконували цю функцію в Київській Русі та Галицько-Волинській державі, уже не могли її реалізовувати у XIV ст.

Вервний суд був найпоширенішим і найефективнішим видом судів у Київській Русі та Галицько-Волинській державі, однак у XIII-XIV ст. відбулись зміни в адміністративно-територіальному устрої Галицько-Волинської держави та удільних князівствах колишньої Київської Русі. На зміну вервам прийшли волості (перша згадка про них у XIV ст.)¹⁶. Для формування системи волостей князі використовували підхід, який не відповідав правовим звичаям, а базувався на волі вищої державної влади. Після штучного створення волостей і включення до їх складу вервей, суспільне життя у них не зникло, а продовжувало активно відбуватись. Так було не лише в Галицько-Волинській державі, але на інших етнічних українських і білоруських землях. Натомість на етнічних російських землях процес утворення волостей був іншим. На цій території волості перебрали на себе права вервей, поглинули їх, поклавши край свободі територіальних громад. На думку М. Любавського, саме це й було причиною того, що громадське судочинство у Росії не пішло тим шляхом розвитку, яким пішло в Україні, а в російського народу ніколи не було копних судів, які були в українського та білоруського народів¹⁷.

Таким чином, з XIV ст. верви припини своє існування, а з ними і вервні суди, проте їх відхід зі сфери сільського судочинства зовсім не означав втрату територіальною громадою права на суд. Вервні суди еволюціонують в копні суди. Чому змінюється назва звичаєвого суду сільської громади? Слово «копити» означало «збиратись», тому не виключено, що навіть серед населення Київської Русі та Галицько-Волинської держави побутувала назва «копний суд» поруч із офіційною назвою «вервний суд».

Тому доволі безпроблемно на зміну треміну «верв» і «вервний суд» приходять «копа» і «копний суд». Крім того, термін «копа» в XIV ст. поширюється в інших сферах: як грошова одиниця, одиниця лічби (число 60) тощо¹⁸. Проте насправді зміни в сільському судочинстві на українських землях були далеко не тільки термінологічні. Копні суди спадкують від вервних значну частину ознак і звичаїв, проте формують також свої особливості. Не можна також забувати про те, що це був процес стихійний, неконтрольований, без жодного письмового спеціалізованого рішення органу державної влади, адже ці зміни відбувались на рівні звичаєвого (неписаного) права, а не офіційного (писаного) законодавства.

Щодо спільних рис вервних і копних судів, то їх наявність є очевидною, адже обидва згадані види судів визнавали пріоритет звичаєвого права над законом, діяли, насамперед, у селах, формувались територіальних громадами, були колегіальними, здійснювали судочинство у цивільних і кримінальних справах. Значно складнішими питанням є відмінності між ними. Отже, необхідно звернути на них значну увагу.

1. Вже згадана термінологічна відмінність. Терміни «верв», «вервний суд», «ізвод 12 мужів» тощо змінюються на «копа», «копний суд», «мужі копні» та ін.

2. Найсуттєвішою відмінністю вервного суду від копного було те, що у вервного суду склад був сталим, а в копного – формувався по кожній справі окремо, тобто «ad hoc» (з латинської – «на випадок»). Склад вервного суду становив приблизно 12 осіб (ст. 15 Короткої редакції «Руської правди») ¹⁹. Його очолював вервний староста, а судьями були старці, тобто члени громадської ради, президії

вервного віче. Натомість у копних судах склад не був сталим. По кожній конкретній справі склад копного суду формувався окремо, а його повноваження припинялись після її вирішення та виконання прийнятого рішення. Кількість суддів також була різною та залежала від складності справи.

Представлена відмінність була зумовлена складними причинами. Коли існували верви, вони були цілісним комплексом, який складався з кількох сіл, у якого були свої органи влади: староста, віче, вервний суд. Усі вони діяли на постійній основі. З розпадом вервей цей механізм занепав, проте колишня солідарність сусідніх сіл залишилась. Ці села становили копний округ, межі якого співпадали з колишніми межами вервей, і делегували при необхідності своїх суддів у склад копного суду. Це делегування відбувалось у кожній конкретній справі, а не на певний строк, і делегувались не завжди одні й ті ж судді.

3. За вервним судом держава не здійснювала нагляд. Верв здійснювала судочинство відповідно до звичаєвого права без спеціальної участі держави у цьому процесі. Щоправда, частина сплачених штрафів надходила князю. Це відбувалось за допомогою вірника та метельника²⁰. Натомість держава здійснювала нагляд за копним судочинством. Спочатку вижі, а потім возні (державні судові службовці) не тільки брали участь у засіданнях копних судів, але й організували їх, проводили допити, записували прийняті ними рішення та звітували про них у державних судах.

4. Копні та вервні суди застосовували як спільні, так і відмінні правові норми. Український історик права І. Черкаський писав про існування копного права²¹. Очевидно, якщо було копне право, то було й вервне право. Їх можна вважати двома окремими видами або історичними типами українського звичаєвого права. Копне право порівняно з вервним було більш сучасним, краще розробленим і менш формалізованим. Ордалії в копному судочинстві були рідкістю (про присутність судового поєдинку в копному праві взагалі даних немає), а у вервних судах вони були вагомою частиною судового процесу. У вервному судочинстві не було також чіткого розмежування на стадії, як у копному: гаряча копа (розслідування злочину), велика копа (судовий розгляд), завита копа (виконання рішення). Вервне право не передбачало смертної кари, а в рішеннях копних судів вона неодноразово встановлювалась (наслідок візантійського впливу). Найвиразніше це прослідковується у санкціях за підпал. Вервні суди засуджували підпальовачів до потоку і пограбування (ст. 83 Розширеної редакції «Руської правди»)²² у той час, як копні суди діяли за принципом «хто без пригоди кого спалить, той сам вогню гідний»²³.

5. Як вервні, так і копні суди використовували у своїй діяльності звичаєве право, яке споріднене з народною правосвідомістю, яка в свою чергу потребує певної світоглядної основи. У Середньовіччі нею була релігія. У 988 р. Володимир Великий надав Християнству правового статусу державної релігії у Київській Русі, проте процес християнізації староукраїнського суспільства тривав століттями. Тільки у XIII-XIV ст. більшість населення українських земель почала сповідувати Християнство⁴. Таким чином, Християнство прийшло на зміну язичництву, що було світоглядною основою в діяльності вервних судів. Це мало пряме відображення у сільському судочинстві. Змінились тексти присяг, формувались нові правові інститути (умовне відбування покарання, примирення винного з потерпілим).

6. Вервні суди діяли на всій території Київської Русі, тобто на етнічних українських, білоруських і російських землях. Копні суди діяли в Україні, Біло-

русі та Литві. На литовських землях вони були створені штучно на підставі ст. 9 розд. XIV Статуту ВКЛ 1588 р.²⁵ Натомість на українських і білоруських землях правовий інститут копного суду формувався природнім шляхом внаслідок еволюції вервних судів. У Росії вервні суди припинили свою діяльність одночасно з утворенням волостей і не трансформувались у копні суди. Отже, територія, на якій діяли вервні та копні суди не була однаковою.

7. Первинно процесуальне право було контролюючими та обмежуючими помсту правилами, дотримання яких контролювали судові органи. Отже, рішення обцинного суду додержавного суспільства було своєрідним дозволом на помсту. Подібною була ситуація у вервному судочинстві, де громада своїм рішенням дозволяла чи забороняла потерпілим вчиняти розправу злочинцями. Тому й вирок вервного суду, як правило, виконував сам потерпілий²⁶. На попервах така практика була збережена у копному судочинстві, проте з розвитком держави та права все більше формувався публічний інтерес, який обмежував приватні інтереси потерпілих. Тому копний суд зазвичай самостійно виконував свої рішення, мав право без жодного звернення відкрити провадження, а процес примирення відбувався безпосередньо на його засіданні. Крім того, присяжна копа (особлива слідча дія в копному судочинстві) проводилась не лише потерпілим або копним судом, але й державою (ст. 31 розд. IX Статуту ВКЛ 1566 р.)²⁷. Усе це дає підстави вважати, що копний суд на відміну від вервного не завжди був посередником між сторонами, але й часто сам шукав істину, виражаючи інтереси територіальної громади, жителів копного округу та держави.

Підсумовуючи, можна дійти до висновку, що вервні та копні суди не були тотожними правовими інститутами, але між ними існував генетичний зв'язок, адже копні суди (XIV – XVIII ст.) були правонаступниками вервних судів (IX – XIV ст.). Відмінності між цими органами були зумовлені історичними умовами, загальною еволюцією судоустрою та необхідністю узгодження окремих норм українського звичаєвого права з правом держав-колонізаторів.

Отже, у XIV ст. на українських землях сформувався правовий інститут копного суду, основу якого складала норми українського звичаєвого права. Оскільки цей інститут був звичаєво-правовим, тому його формування відбулось не на підставі нормативно-правового акту, а внаслідок значних суспільних змін і переходу на новий етап розвитку правової свідомості українського народу. У зв'язку з тим, що попередниками копних судів були вервні суди, ці органи передали своїм наступникам чимало ознак, але водночас копні суди набули властивостей, які не були характерні вервним судам. Усе це дає підстави стверджувати, що у XIV ст. копний суд став самостійним правовим інститутом, який мав значний суспільний авторитет.

1. *Іванишев Н.* О древних сельских общинах в Юго-Западной России. – Київ, 1863. – С. 23. 2. *Музиченко П.* Звичай як джерело права в українських землях у XIV – XVI століттях // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1998. – №1. – С. 13. 3. *Падох Я.* Суди й судовий процес старої України. – Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, Львів, 1990. – С. 20. 4. *Черкаський І.* Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI-XVIII в. в. // Праці комісії для вивчення історії західноруського та українського права. – К., 1928 – Вип. 4. – С. 68. 5. *Іванишев Н.* Цит. робота. – С. 23. 6. *Гураль П.* Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження. – Львів: Край, 2008. – С. 104. 7. *Гураль П.* Волосна громада в період входження українських земель до Великого князівства Литовського // Вісник Львівського університету. Серія юридична. –

2002. – Вип. 37. – С. 88. **8.** *Леонтович Ф.* Русская Правда и Литовский Статут в видах настоятельной необходимости включить литовское законодательство в круг истории русского права // Антологія української юридичної думки / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Т. 2: Історія держави і права України: Руська Правда. – К.: Юридична книга, 2002. – С. 186-187. **9.** *Черкаський І.* Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII в. в. // Праці комісії для вивчення історії західноруського та українського права. – К., 1928 – Вип. 4. – С. 48. **10.** *Яковлів А.* До питання про генезу копних судів на Україні // Життя і право. – Львів, 1928. – Ч. 2. – С. 12. **11.** *Костицький М.* Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.scourt.gov.ua **12.** Гураль П. Волосна громада в період входження українських земель до Великого князівства Литовського. – С. 90. **13.** *Яковлів А.* Цит. праця. – С. 3. **14.** *Любавський М.* Областное дѣление и мѣстное управление Литовско-Русскаго государства ко времени издания Перваго Литовскаго статута. – М., 1892. – С. 659. **15.** *Яковлів А.* Цит. праця. – С. 9. **16.** *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. – Львів, 1999. – С. 164. **17.** *Любавський М.* Цит. работа. – С. 661. **18.** *Довідник з історії України (А-Я)* / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К.: Генеза, 2001. – С. 349. **19.** *Хрестоматія з історії держави і права України: У 2 т. / За ред. Гончаренка В.Д.* – К.: Ін Юре, 2000. – Т. 1. – С. 27. **20.** *Терлюк І.* Історія держави і права України (Доновітній час). – К.: Атіка, 2006. – С. 36-37. **21.** *Черкаський І.* Цит. праця. – С. 56. **22.** *Хрестоматія з історії держави і права України / Упоряд.: А.С. Чайковський, О.Л. Копиленко та ін.* – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 32. **23.** *Яковлів А.* Українське право // Українська культура. Лекції за ред. Д. Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – С. 235. **24.** *Ідзьо В.* Українська держава в IX–XIII століттях. – Львів: Сполом, 2004. – С. 98. **25.** *Статути Великого князівства Литовського у 3-х томах / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова.* – Т. 3: Статут Великого князівства Литовського 1588 року. – Кн. 2. – Одеса: Юридична література, 2004. – С. 336-337. **26.** *Леонтович Ф.* Цит. работа. – С. 205. **27.** *Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова.* – Том 2: Статут Великого князівства Литовського 1566 року. – Одеса: Юридична література, 2003. – С. 383-384.